

КРИВОРІЗЬКА СТОРІНКА КАТИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

В статті розглядаються події, що стали результатом репресивної політики сталінського керівництва щодо польського народу.

Ключові слова: поляки, табори, репресії.

В статье рассматриваются события, ставшие результатом репрессивной политике сталинского руководства в отношении польского народа.

Ключевые слова: поляки, лагеря, репрессии.

The article deals with the events that were the result of the repressive policies of Stalin's leadership on the Polish people.

Keywords: Poles, camps and repression.

Постановка проблеми. З метою зближення позицій на проблему польсько-радянських міжнаціональних конфліктів на тлі Катинської трагедії та заслання полонених поляків в табори, зокрема у Кривому Розі в роки II світової війни українськими та польськими вченими проведено велика кількість наукових конференцій за результатами яких було написано значна кількість наукових статей, але все ж ми можемо говорити про більш ґрунтовний аналіз даної проблеми на місцевому рівні.

Актуальність теми. Трагічна загибель президента III Речі Посполитої Леха Качинського під Смоленськом (у квітні 2010 року) змусила весь світ ще раз згадати про лиховісну Катинь – місце, що стало символом сталінських злочинів проти польської еліти. Трагедія, відбулася в 1940 році, коли близько 25 тисяч польських полонених було розстріляно в катинському лісі. Подія, фактично, стала результатом розгортання війни проти II Речі Посполитої двома тоталітарними агресорами – нацистською Німеччиною, яка напала на Польщу 1 вересня 1939 року, та СРСР, який згідно із союзницькими зобов'язаннями, закріпленими у т.зв. пакті Молотова-Ріббентропа (від 24 серпня 1939 року), 17 вересня того ж року відправив Червону Армію у «визвольний» похід на землі Західної України та Західної Білорусі. Тим самим радянські війська вдарили полякам, які героїчно чинили опір фашистському агресору, у спину.

Метою наукової публікації є дослідження криворізької сторінки катинської трагедії.

Виклад основного матеріалу. Близько 130 000 польських вояків виконали наказ свого командування – склали зброю перед Червоною армією і особливими загонами НКВС. Заздалегідь плануючи «визвольний» похід, у відомстві Лаврентія Берії створили Управління у справах військовополонених (УСВ), яке очолив старший майор держбезпеки Павло Сопруненко (в Польщі його вважають одним з винуватців Катинської трагедії). Ті, хто на думку НКВС являли собою найбільшу небезпеку для радянської влади, незабаром опинилися хто на Соловках, хто в Сибіру, а хто і на Луб'янці чи у таборах, яких повно було на території СРСР.

Історія існування в Кривому Розі табору польських військовополонених мало вивчена. Дізнатися хоча б про деякі факти дозволяють дослідження відомого російського історика Наталії Лебедевої [2, с.12].

Як згадував почесний громадянин міста Іван Фурт, котрий ще юнаком працював разом із полоненими в механічних майстернях колишнього рудника ім. Кагановича, єдиного табору як такого в Кривбасі не було. Полонені жили там, де й працювали. На нинішній же «Сухій Балці» – спадкоємиці рудника ім. Кагановича, а згодом і рудника ім. XX-го партз'їзду, залишки бараку полонених польських вояків і зараз можна побачити неподалік від будинку рудоуправління.

Чому виник Криворізький табір? Певною мірою до цього спонукали деякі обставини. Остання чверть 1939 року і перша половина 1940-го були позначені в Кривому Розі дуже низьким рівнем видобутку руди. Металургам відсипали мізерні партії доменної сировини,

і ті тримали печі на тихих ходах, «годували» їх буквально з коліс. Давалися взнаки арешти 1937 року, після яких люди повсюди працювали з оглядкою, боялися, що сміливе новаторство знов коштуватиме голови. «Це був не страх перед чимось конкретним, – згадував потім бранець сталінських концтаборів, відомий кінодраматург Олексій Каплер, – а психологічний настрій, який пройняв людей наскрізь». Стала відчутною душевна втома, вельми зрозуміла після минулих колотнеч, після того як тисячі керівників гірничого і металургійного виробництва по усьому Союзу опинилися у кращому випадку за ґратами [3, с.21].

Сам нарком Тевосян, розуміючи, очевидно, всю непродуктивність підневільної праці, здобув у всемогутньому відомстві Лаврентія Берії право переводити полонених у вільнонаймані робітники, що працювали б за домовленістю. Поляків і українців намагалися заохотити позичками на спорудження власних будинків, видачею радянських паспортів, приєднанням до них сімей.

З приводу ув'язнених поляків із центральних воєводств, хоч їх і було лише 1700 чоловік, з Москви надійшло спеціальне роз'яснення начальника УСВ П.Сопруненка. Там вказувалося, що виїзд до Польщі зараз ускладнився і поляки перебуватимуть у таборі ще довго, «їх можна вербувати на постійну роботу так само, як українців та білорусів» [3, с.8].

«Писали звідусіль, – говорить казахський історик Бауржан Жангуттін. – Потрапивши у полон, військовополонені не втрачали свого особливого менталітету. Якщо, скажімо, таке поняття, як права людини, в Радянському Союзі було пустим звуком, то полонені розуміли його по-іншому. Можете собі уявити, щоб у Радянському Союзі військовополонені – вважай, ув'язнені – страйкували? В архівах зафіксований факт, що «в Криворізькому таборі продовжуються масові ухиляння військовополонених від роботи. Із 6 927 полонених відмовляються від роботи до 2 000 чоловік. Окрім того, не виходять на роботи через відсутність взуття та спецодягу 1 000 чоловік. На шахті ім. К.Лібкнехта (тепер це шахта «Батьківщина») утримуються 372 чоловіка, абсолютна більшість військовополонених не виходять на роботу. Вони вимагали дотримання своїх прав, нормальних умов праці», – пише казахський історик.

Наприкінці листопада 1939 року П.Сопруненко, вже сам розуміючи, що утримання цих людей в неволі протизаконне, запропонував перевести полонених на становище вільнонайманих робітників, закріпивши їх за конкретними робочими місцями, солдат із будівництва зняти, замінивши міліцією. Начальник УСВ вважав за доцільне «приступити до диференціації» офіцерського складу з тим, щоб «вирішувати, яку категорію використати» [4, с.28].

Главі НКВС Л.Берії рекомендації Сопруненка не сподобалися. Він взагалі наказав навести порядки в таборах – виключити можливість втечі з таборів і забезпечити регулярний вихід на роботу. Однак і в січні 1940-го в Криворізькому таборі на роботи виходила лише половина «контингенту».

Тим часом кожен випадок обурення ретельно фіксувався. У таборі вистачало агентів та інформаторів.

В листі до Сталіна від 5 березня 1940 року Лаврентій Берія запропонував розстріляти 14 700 чоловік із трьох таборів військовополонених (Осташковського, Ковельського та Старобільського). А разом із ними – 11 000 арештантів із в'язниць Західної України та Білорусі. Пропозиція Берії набула чинності в той же день.

Після знищення польських офіцерів та в'язнів по тюрмах, сталінське керівництво зайнялося ліквідацією наркомчорметівських таборів з переводом військовополонених до системи ГУЛАГу. Інтенсивна підготовка до цього тривала протягом усього березня першої половини травня 1940 року. У першу чергу планувалося вивезти військовополонених – уродженців територій, що відійшли до Німеччини та Литви, потім – жителів західних областей України та Білорусі.

Не були звільнені навіть німечні інваліди, котрих було вирішено доставити в одне з відділень Рівненського табору, де мали організувати їхнє «трудоиспользование». В той же

час майже всі залишені німці та особи, за яких клопотало німецьке посольство, були звільнені та передані німецькій стороні.

Згідно з архівними даними, напередодні ліквідації у відділеннях Криворізького табору перебувало: у «Дзержинськруді» – 2965 чоловік, у «Жовтеньруді» – 1134, в «Ленінруді» – 1402, а також у «Нікополь-Марганці» – 1128 в'язнів. Частина полонених, лояльних до радянської влади, уродженців західних областей було відправлено до Рівненського табору, де вони будували аеродроми, дороги, зводили військові споруди. Найвірогідніше, вони були знищені на початку війни, коли енкаведисти проводили масові розстріли по тюрмах у Західній Україні. А основна група «криворіжців» опинилася у так званому Північному залізничному таборі (Севжелдорлазі). Ще на початку етапування конвоїри почали ставитися до поляків як до злочинців, забирали всі власні речі. Їхнє ставлення не змінилося і після приїзду. З полоненими поводитися гірше, ніж з кримінальними злочинцями. Їх розкидали по відділеннях Севжелдорлагу, які були розташовані вздовж майбутньої Північно-Печорської магістралі. У листопаді, коли почалися жорстокі північні морози, майже половина полонених продовжувала жити в землянках. «Всі приміщення, – писав своєму начальству молодший лейтенант держбезпеки Романов, – до зими не підготовлені. Нари з кругляка. Матраців, подушок, навіть соломи немає. Хворі лежать у наметах на нарах з того ж кругляка»[4, с.34].

Висновки. Катинь стала символом великої і цинічної брехні Москви – як Москви комуністичної, так, до певної міри, й посткомуністичної. Спершу катинський розстріл чекістами тисяч полонених польських офіцерів був суворо засекречений; потім його намагалися зіпхнути на нацистів; потім, уже в добу падіння комунізму, цей злочин був офіційно визнаний – із тим, щоб через якийсь десятиліття стати знову поставленим під сумнів чи, принаймні, виявитися підваженим наявністю «виправдань» діянь сталінського режиму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галицкий В. Судьба военнопленных и интернированных поляков в СССР (1939-1951 гг.) / В.Галицкий // Observer.– 2011.– №1.– С.101-115.
2. Комаров В.О. Історія Криворіжжя / В.О.Комаров. – Дніпропетровськ: Січ,1992. – 165 с.
3. Мельник О.О. Криворіжжя від Визволення до перемоги / О.О.Мельник. – Кривий Ріг, 2004. – 150 с.
4. Семиряга М.И. Тайны сталинской дипломатии 1939-1941 / М.И.Семиряга. – М.: Высшая школа, 1992. – 303 с.